

แนวคิดสายกลางด้านหลักศรัทธาต่อพระเจ้า “แนวทางการแก้ปัญหาความคิดเห็นที่แตกต่าง
ด้านหลักศรัทธาเกี่ยวกับคุณลักษณะของอัลลอฮ์”

อูस्ताซอับดุลอะซฮะรุล บินชาฟีอีย์ (อับดุลสุโก ดินอะ)

ผู้อำนวยการศูนย์อัลกุรอาน และภาษา QLCC

โรงเรียนจริยธรรมศึกษามูลนิธิ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา

แนวคิดสายกลางด้านหลักศรัทธาต่อพระเจ้า “แนวทางการแก้ปัญหาความคิดเห็นที่แตกต่าง
ด้านหลักศรัทธาเกี่ยวกับคุณลักษณะของอัลลอฮ์”

โดย อุดตาสอบุดชชะกูร์ บินชาฟีอีย์ (อับดุลสุโก ดินอะ)

1. บทนำ

ด้วยพระนามของอัลลอฮ์ผู้ทรงเมตตาปราณีเสมอ มวลการสรรเสริญเป็นสิทธิ์ของอัลลอฮ์(สุบ
หานะฮฺวะตะอะลา) ผู้ทรงอภิบาลแห่งสากลโลกขอความจำเริญและสันติจงประสบแก่ศาสนทูตมุฮัมมัด
ผู้ประเสริฐสุดแห่งบรรดانبีและเราะสูล ขอความจำเริญและสันติจงประสบแก่ครอบครัว วงศ์วาน
เศาะหาบะฮ์และผู้เจริญรอยตามท่าน

แนวคิดสายกลางตามทัศนะอิสลามมีความสำคัญมากในสังคมมุสลิมทั้งไทยและต่างประเทศ
อีกทั้งสามารถการเผยแผ่หลักการอิสลามกับต่างศาสนิก ผู้เขียนและคณะจำนวน 13 ท่าน เข้าร่วม
ฝึกรอบรม เรื่อง "ทางสายกลาง แนวทางการวินิจฉัยปัญหา และการเสวนาศาสนา" ระหว่างวันที่ 4-11
พฤษภาคม 2556 ซึ่งคณะที่ทางทางศูนย์วิจัยอัลก็อรรูวีย์เพื่อแนวคิดสายกลางประจำคณะอิสลามศึกษา
ของมหาวิทยาลัยหะมัดบีนค่อลีฟะฮ์ กรุงโดฮาร์ ประเทศกาตาร์ ได้สรุปตรงกันว่าแนวคิดนี้มีความสำคัญ
และควรรไ้รับการเผยแผ่ในสังคมมุสลิมประเทศไทย
(อับดุลสุโก ดินอะ, 2556: 22)

สำหรับบทความวิชาการนี้ผู้เขียนจะศึกษาแนวคิดสายกลางด้านหลักศรัทธาต่อพระเจ้า “แนว
ทางการแก้ปัญหาความคิดเห็นที่แตกต่างด้านหลักศรัทธาเกี่ยวกับคุณลักษณะของอัลลอฮ์” ซึ่งหวังว่าจะ
แก้ปัญหาการแตกแยกในสังคมมุสลิม

2. แนวคิดสายกลาง

2.1 ด้านภาษา

คำว่า สายกลาง มาจากคำภาษาอาหรับว่า **الْوَسْطُ** (อัลวะซฏ์) แปลว่าดุลยภาพ ความ
สมดุล ดังที่อัลลอฮ์ตะอะลา ได้ตรัสไว้

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

ความว่า"และในทำนองเดียวกันนั้น เราได้ดลบันดาลพวกเจ้าทั้งหลายเป็นประชาชาติสายกลางเพื่อ
ว่าเจ้าทั้งหลายจะได้เป็นสักขีพยานแก่มนุษยชาติและศาสนทูต (มุฮัมมัด) ก็เป็นสักขีพยานสำหรับพวกเขาทั้ง
มวล" ซูรอฮ์อัลบะกอรอฮ์: 143

2.2 ความหมายด้านวิชาการ

หมายถึงคุณภาพ ความสมดุล ปราศจากความสุดโต่งและหย่อนยานในด้านต่างๆไม่ว่า หลัก
ศรัทธา หลักปฏิบัติ มารยาท ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอัลลอฮ์ และมนุษย์กับมนุษย์โดย
จะต้องปราศจากการยึดมั่นถือมั่นในกลุ่มตนเองหรืออะฮ์ลุลบัยตในภาษาอาหรับในทัศนะที่
นักวิชาการอิสลามมีทัศนะที่แตกต่างกัน (Ibrahim, 2014. Bahth an al-Wasatiah fi al- Islam : 18)

ดังที่ท่านศาสนทูตมุฮัมมัดซ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะซัลลัมได้กล่าวไว้،
فَاتِمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ الْغُلُوُّ فِي الدِّينِ

ความว่า ท่านทั้งหลายจงระวังความสุดโต่ง(เลยเถิด)ในศาสนา แท้จริง ประชาชาติก่อนท่าน
ทั้งหลายมีความสุดโต่งด้านศาสนา(บันทึกอันนะซาอีย์ หมายเลข3057)

รายงานจากท่านอิบนุ มัสอูด ร่อฎีลลอฮุอันฮู ว่า ท่านศาสนทูตมุฮัม
มัด (ซ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะซัลลัม) ได้กล่าวซ้ำกันถึงสามครั้งว่า

هَٰذَا الْمُنْتَطِعُونَ

"บรรดาผู้มตะนัตติอูน(ผู้ที่คิดลึกเกินเลขขอบเขต)ได้มีความวิบัติแล้ว" บันทึกโดยมุสลิมในซัรหฺ ซอฮีหฺ

มุสลิม 16/220

ท่านศาสนทูตมุฮัมมัด (คือลัลลอฮ์อะลัยฮิวะสัลลัม) ได้กล่าวไว้

ليس منا من دعا إلى عصبية، وليس منا من قاتل على عصبية، وليس منا من مات على عصبية

ความว่า ผู้ใดเรียกร้องสู่การคลั่งพรอคพวก เขาไม่ใช่พวกเรา, และ ผู้ใดทำสงครามบนความคลั่งพรอคพวก เขาไม่ใช่พวกเราและ ผู้ใดเสียชีวิตบนความคลั่งพรอคพวก เขาไม่ใช่พวกเรา(บันทึกโดยอบูดาวูด หมายเลข 5121)

ดังนั้นการเป็นประชาชาติสายกลางของประชาชาติอิสลามนั้นจะต้องมีความสมดุล ไม่หย่อนยานหรือสุดโต่งเพื่อนำไปสู่ หนทางที่เที่ยงตรงดังที่อัลลอฮ์ตะอาลา ได้ตรัสไว้

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا بَيْنَ

ความว่า "พระองค์โปรดชี้แนะเราสู่แนวทางที่เที่ยงตรงด้วยเถิด ซึ่งเป็นแนวทางของบรรดาผู้ที่พระองค์ได้ทรงโปรดปรานแก่พวกเขา มิใช่แนวทางของพวกที่ถูกกริ้ว และมิใช่(แนวทางของ)พวกที่หลงผิด" ซูรอฮ์อัลฟาติหะฮ์ : 6 – 7

ชัยค์ ดร. ยูซุฟ อัลกีออร์ฏอวีย์ (อับดุลสุโก ดินอะ, 2556: 11)กล่าวว่า การตะฮัสซุบหรือฝักใฝ่ (ฝ่ายทัศนะของตนเท่านั้นที่ถูกและค้านทัศนะอื่น)ในเรื่องของศาสนาเพียงเพราะได้เลือกทัศนะความเห็นต่าง ๆ ที่เข้มงวดอันเนื่องจากเขาเชื่อมั่นถูกต้องและมีน้ำหนักที่สุด ซึ่งหากแม้ว่าคนอื่นจะเห็นว่าทัศนะความเห็นของเขามีน้ำหนักน้อยกว่าหรือเป็นทัศนะที่อ่อนก็ตาม"

ท่านยังมีทัศนะอีกว่า ปัจจัยต่างๆ ของปรากฏการณ์ความรุนแรงมาจากสาเหตุดังต่อไปนี้

1.การขาดแนวคิดสายกลาง เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องให้แนวคิดอิสลามสายกลาง เป็นที่แพร่หลายในหมู่คนหนุ่มสาว เพื่อที่พวกเขาจะพบวิถีทางที่ถูกต้องแทนที่พวกเขาจะทำตัวไม่เปิดเผย ซึ่งการขาดแนวคิดเช่นนี้ ได้เปิดโอกาสให้แนวคิดสุดโต่งแทรกเข้ามา

2. การขาดอูละมาอู (นักปราชญ์อิสลามศึกษา) ที่แท้จริง ซึ่งสามารถให้ความเชื่อมั่น (ต่อแนวทางสายกลาง) ด้วยหลักฐานที่มาจากอัลกุรอาน และซุนนะฮ์ (วจนศาสตร์) พวกเขาได้หายไปจากสนามแห่งนี้ จึงเปิดโอกาสให้กับผู้ที่ขาดคุณสมบัติ ที่ถูกเรียกว่าอูละมาอูที่ทำงานเพื่อผู้ที่มีอำนาจ ดังนั้น คนหนุ่มสาว จึงสูญเสียความเชื่อมั่นไป และได้ตั้งตัวพวกเขาตนเองให้เป็นชัคค์ (คือเป็น โต๊ะครู หรือนักปราชญ์อิสลามศึกษา) ในการพิศาว (วินิจฉัยหลักศาสนา) ประเด็นปัญหาที่ซับซ้อน

3. การแพร่กระจายของความชั่วร้ายและเพิ่มขึ้นของการกดขี่ในสังคมเป็นเหตุผลที่สร้างความไม่พอใจอย่างรุนแรง

ในขณะที่จุดประสงค์การจัดตั้งศูนย์ชัคค์อัลก็อรฎอวีย์เพื่อแนวคิดสายกลางประจำคณะอิสลามศึกษา ของมหาวิทยาลัยหะมัดบีนค่อลีฟะฮ์ กรุงโดฮาร์ ประเทศกาตาร์ ซึ่งศ. ดร. มุฮัมมัด คอลีฟะฮ์ หะสัน ผู้อำนวยการศูนย์ฯ ได้กล่าวว่า (อับดุลสุโก ดินอะ, 2556: 3) ต้องการนำเสนอแนวคิดอิสลามสายกลางผ่านฐานวิชาการ โลกยุคโลกาภิวัตน์สังคมเต็มไปด้วยการเผยแผ่กลุ่มคลั่งกลุ่มและชาติพันธุ์ ดังนั้น การสานเสวนาภายในและภายนอกกลุ่มจึงมีความสำคัญแต่ต้องอยู่ภายใต้หลักวิชาการ สุกท้ายเป็นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน

สำหรับผู้เขียนมีทัศนะว่านอกจากความหมายดังกล่าวแล้วแนวคิดสายกลางนั้นเพื่อต้องการอธิบายคุณภาพหลักการศาสนาอิสลามกับต่างศาสนิก และเพื่อสร้างคุณภาพระหว่างสำนักคิดต่างๆ(ที่อุลามาอ้อะห์ ลีซุนนะฮ์ที่ถูกยอมรับในอดีมีทัศนะที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะหลักศรัทธา) ว่าหลงทาง ทำอุตริกรรม หรือแม้กระทั่งกล่าวหาที่ทัศนะที่แตกต่างว่าไม่ใช่มุสลิมเพื่อนำไปสู่ความเป็นเอกภาพของมุสลิมสู่อุมมะตุลวาฮิดะห์ (ประชาชาติเดียวกัน)

3. ความเข้าใจคุณลักษณะของอัลลอฮ์ตามแนวคิดสะลัฟและคอลลัฟ

ตอนที่ 1 ความหมายของสะลัฟและคอลลัฟ

ก. สะลัฟ ความหมายในเชิงภาษาศาสตร์

คำว่า สะลัฟ เป็นคำยืมอาหรับ ซึ่งมาจากคำว่า सालيف (Salif) ซึ่งเป็นคำเอกพจน์ดั่งนั้นจึงแปลว่า บรรดาชนรุ่นก่อน สมัยก่อน (Ibn Manzur, n.d. : 3/2068) ท่านอัลอัฟซะฮานีย์ (al-Asfahani, 1992 : 425) กล่าวว่า สะลัฟ แปลว่า บรรดาชนรุ่นก่อนดั่งที่อัลลอฮ์ (สุบหานะฮูวะ ตะฮูลา) ได้ตรัสไว้ในกุรอาน

الزخرف : من الآية

56

ความว่า “ และเราได้บันดาลให้พวกเขาผู้เป็นชนรุ่นก่อนได้เป็นอุทาหรณ์แก่ชนรุ่นหลังต่อไป ” (อัจซุกรุฟ : -56)

ข. สะลัฟ ความหมายในเชิงวิชาการ

ท่าน วะสุบีเย์ สุลัยมาน เฆาะวะลีย์ อัลอัลบานีย์ (Ibn Jamaah, 1990 : 40) กล่าวว่า “ สะลัฟ หมายถึง บรรดาอุลามาอ์ที่ได้รับมรดกจากท่านศาสนทูตหรือเราะฮูล (คืออัลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) ในเรื่องสัจธรรมความรู้และหลักศรัทธาหรือหมายถึงผู้มีเกียรติที่ได้รับการคัดเลือกซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วง สามศตวรรษแรกของฮิจเราะฮ์สุก๊กรากว่าบรรดาผู้มีเกียรติที่ได้รับการคัดเลือกในที่นี้หมายถึง บรรดาอุลามาอ์ระดับชั้นนำในด้านฟิกฮ์ (นิติศาสตร์ อิสลาม) หะดีษ (วจนะศาสดา) ตัฟสีร์ (อรรถาธิบายกุรอาน) และวิชาอื่น ๆ รวมทั้งสานุศิษย์ ผู้เจริญรอยตามแนวทางของพวกเขาไม่ว่าจะสมัยนั้นหรือหลังจากนั้น ” ท่านเคาะลีฟะฮ์ อัดตะมีมีเย์ (Khalifah al-Tamimi , 1996 : 53 – 54) กล่าวว่า “สะลัฟนั้นบรรดาอุลามาอ์มีทัศนะแตกต่างกันในเรื่องการกำหนดระยะเวลาของบรรดาชาวสะลัฟบางท่านมีทัศนะว่าสะลัฟนั้นเฉพาะสมัยของบรรดาเศาะหาบะฮ์ (สหายท่านนบีมุฮัมมัด คืออัลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) บางท่านมีทัศนะว่าสะลัฟนั้น สมัยเศาะหาบะฮ์และตาบิอิน (สหายเศาะหาบะฮ์) บางท่านมีทัศนะว่าสะลัฟนั้น สมัยบรรดาเศาะหาบะฮ์ ตาบิอินและตาบิอิดดา-บิอิน (สหายตาบิอิน)

แต่ดูตามอรรถส่วนใหญ่ มีทัศนะว่าสะลัฟนั้นคือบรรดากัลยาณชนผู้มีชีวิตอยู่ในช่วง 3 ศตวรรษแรกของอิสลาม ดังที่ท่านเราะฮูล(คืออัลลอฮ์อะลัยฮิอะสลาม) ได้กล่าวว่า

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم , خير امتى قرنى , ثم الذين يلونهم , ثم الذين يلونهم , رواه البخاري

ความว่า “ประชาชาติที่ดีที่สุดนั้นคือ (ประชาชาติซึ่งมีชีวิตอยู่ใน)ศตวรรษของฉัน แล้วบรรดาผู้ที่ต่อจากเขาเหล่านั้นแล้วบรรดาผู้ที่ต่อจากเขาเหล่านั้น” (บันทึกบุฆอรีย์ ใน หมายเลข 3650 , n.d. : 3/71) ดังนั้นสะลัฟคือบรรดาเศาะหาบะฮ์ ตาบิอินและตาบิอิตตาบิอิน สำหรับผู้ที่เจริญรอยตามบุคคลเหล่านี้และแนวทางของพวกเขาก็จะเรียกพวกเขาว่าสะละฟีฮ์”

สำหรับความหมายของสะลัฟในเชิงวิชาการนั้นผู้วิจัยมีทัศนะว่า สะลัฟหมายถึง บรรดา กัลยาณชนมุสลิมที่มีชีวิตอยู่ในช่วงสามศตวรรษแรกของอิสลาม โดยจะศรัทธาคุณลักษณะที่อัลลอฮ์ได้ระบุไว้ในกุรอานและเราะฮูลกล่าวไว้ในหะดีษ (โองการและหะดีษ ศิฟาต)โดยไม่มี การตีความและไม่นำไปเปรียบเทียบให้เสมอเหมือน กับสิ่งที่ถูกสร้างพร้อมกับตัดความพยายามที่จะรู้ถึงภาวะที่แท้จริงของคุณลักษณะของอัลลอฮ์ สำหรับผู้ที่อยู่ช่วงหลังจากนั้นแต่ได้เจริญรอยตามแนวคิดของสะลัฟไม่ว่าจะอยู่ในสมัยใดตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน ตลอดจนอนาคตก็ถือว่าเป็นสะละฟีฮ์ (ผู้ที่เจริญรอยตามสะลัฟ)

ก. คอลัฟ ความหมายในเชิงภาษาศาสตร์

คอลัฟที่จริงคำนี้ที่ถูกอ่านว่า คอลฟุ (Khalaf)เป็นอาการนามจากการผันของคำว่า คอลละฟะ (Khalaf) ยัคลิฟุ (Yakhlif) แปลว่าหลัง ช่วงหลังหรือส่วนหลัง (Ibn - Manzur, n.d: 2/1024; Abd al – Rauf al - Marbawi, 1930 : 185 ; Cowan, 1976 : 257) อิบนูฟาริสเจ้าของหนังสือ Mujam Maqayis al – Luqah (Ibn Faris 1991 : 2/210) กล่าวว่า “คอลัฟแปลว่าสิ่งที่ตามมาทีหลัง ดังที่อัลลอฮ์ (สุบหานะฮูวะตะอะลา) ได้ตรัสในกุรอาน

الأعراف : من الآية 169

ความว่า “ครั้นต่อมาก็มีผู้สืบทอดกายหลังจากพวกเขา” (อัลอะรอฟ : -169)

ง. คอลัฟ ความหมายในเชิงวิชาการ

ท่านอะฮ์มัด สุลัยมาน เมาะวาญีย์ อัลอัษบานีย์ (Ibn Jamaah, 1990) ได้ให้ความหมายคอลัฟว่า “ คอลัฟหมายถึงบรรดาอุลามาอ์จำนวนมากในระดับแกนนำและได้รับการยอมรับซึ่งเป็นอุลามาอ์ในด้านฟิกฮฺ หะดีษ อุศูลุดดีนและอื่นๆ ซึ่งมีชีวิตอยู่หลังสามศตวรรษแรกของอิสลาม

อุลามาอ์เหล่านี้มีทัศนคติต่อโองการกูรอานและหะดีษศิฟาท (คุณลักษณะของอัลลอฮ์) ว่าจำเป็นจะต้องตีความอย่างละเอียด ” ท่านญาด ฮิญาซี (Jad Hijazi ,1992 : 49) กล่าวว่า “ คอลัฟเป็นอุลามาอ์กลุ่มที่มีทัศนคติต่อโองการกูรอานและหะดีษศิฟาทที่จะต้องตีความ ให้เหมาะสมกับคุณลักษณะของอัลลอฮ์ (สุบฮานะฮฺวะตะอะลา) อันเนื่องมาจากคุณลักษณะของพระองค์นั้นแตกต่างกับสรรพสิ่ง ในขณะที่โองการกูรอานและหะดีษศิฟาทนั้นเป็น เป็นนัย จำเป็นจะต้องตีความ ”

สำหรับความหมายของคอลัฟในเชิงวิชาการนั้นผู้วิจัยมีทัศนะว่า คอลัฟหมายถึงอุลามาอ์กลุ่มหนึ่งที่มีชีวิตอยู่หลังสามศตวรรษแรกของอิสลามซึ่งสมัยดังกล่าววิชาตรรกศาสตร์และปรัชญามีอิทธิพลต่อสังคมมุสลิม โดยนำส่วนหนึ่งของวิชาดังกล่าวที่คิดว่าไม่ได้ค้านกับหลักการศาสนามาอธิบายโองการกูรอานและหะดีษศิฟาท โดยมีทัศนะว่าโองการกูรอานและหะดีษศิฟาทฟาดใดที่มีความหมายเป็นนัยจำเป็นที่มุสลิมทุกคนจะต้องตีความ โองการและหะดีษดังกล่าวให้เหมาะสมกับคุณลักษณะอันสูงส่งของอัลลอฮ์ (สุบฮานะฮฺวะตะอะลา) แต่ที่อุลามาอ์กลุ่มนี้ก็ไม่ได้ไปปฏิเสธทัศนะสะลัฟ หรือหลายท่านให้น้ำหนักในการอธิบายแนวคิดสะลัฟ

ตอนที่ 2 ประเภทของคุณลักษณะของอัลลอฮ์ตามแนวคิดสะลัฟ

อุลามาอ์สะลัฟได้ แบ่งคุณลักษณะอัลลอฮ์ตามประเภทดังนี้

1. ศิฟาตอาก์ลียะฮฺ ชัรอียะฮฺ (Aqliyah Shariah) คือคุณลักษณะของอัลลอฮ์ที่รู้ได้โดยสติปัญญา และในขณะเดียวกันมีบทบัญญัติจากอัลลอฮ์ มาสนับสนุน ศิฟาตประเภทนี้ แบ่งออกเป็นสองประเภท (Abd al-Rahman Abd al-Lah, 1995 : 35-36 ; อับดุลเลาะหะ หนุ่มสุข, ม. ป. ป. : 19-20) คือ

1.1 ศิฟาตฆาตียะฮฺ (Dhatiah) คือลักษณะที่ผูกพันกับฆาต (อาตมัน) เช่น

อัลลอฮ์ทรงมีชีวิต	al-Hayat
อัลลอฮ์ทรงรอบรู้	al-Ilm
อัลลอฮ์ทรงสามารถ	al-Qudrat
อัลลอฮ์ทรงยิ่งใหญ่	al-Izzah
อัลลอฮ์ทรงมีความประสงค์	al-Iradah
อัลลอฮ์ทรงได้ยิน	al-Sama
อัลลอฮ์ทรงเห็น	al-Basar
อัลลอฮ์ทรงพูด	al-Kalam

1.2 ศิฟาตฟีอิลียะฮฺ (Fia,liyah) คือคุณลักษณะที่ผูกพันกับการกระทำ เช่น

อัลลอฮ์ทรงสร้าง	al-Khalq
อัลลอฮ์ทรงให้ปัจจัยยังชีพ	al-Rizq
อัลลอฮ์ทรงเป็นผู้ยับยั้ง	al-Mana,
อัลลอฮ์ทรงเป็นผู้ให้	al-Aata,
อัลลอฮ์ทรงเป็นผู้ให้มีชีวิต	al-Hayaa
อัลลอฮ์ทรงเป็นผู้ให้ตาย	al-Amatah

2. ศิฟาตเคาะบะรียะฮฺ (Khabariah) คือลักษณะของอัลลอฮฺที่ไม่สามารถรู้ได้เองด้วยสติปัญญา แต่รู้ได้ด้วยบทบัญญัติ แบ่งออกเป็นสองประเภทเช่นเดียวกัน คือ

2.1 ศิฟาตษะติยะฮฺ คือคุณลักษณะที่เกี่ยวกับชาติ เช่น

สูง	al-,Aluw
ใบหน้า	al-Wajh
ตา	al-,Ayn
สองมือ	al-Yadayn

2.2 ศิฟาตฟิอฺลียะฮฺ คือคุณลักษณะที่ผูกพันกับการกระทำ เช่น

การประทับบนบัลลังก์ (ะรัช) al-Istiwaa ala al-Arsh

การมา	al-Majia
การลง	al-Nuzul
ความรัก	al-Muhibah
ความโกรธ	al-Ghadab
ความพอพระทัย	al-Rida

ตอนที่ 3 ประเภทของคุณลักษณะของอัลลอฮฺตามแนวคิดคอลลัฟ

ตามทัศนะของคอลลัฟนั้นอัลลอฮฺทรงมีคุณลักษณะที่สมบูรณ์ ปราศจากข้อบกพร่องใด ๆ ทั้งสิ้นซึ่งมีมาก ไม่สามารถนับได้ครบถ้วนแต่ที่จำเป็นสำหรับมุสลิมทุกคนต้องรู้นั้นมี 13

ศิฟาตตามทัศนะของอะชาอิเราะฮฺ (ตามทัศนะของมาตุรีดียะฮฺนั้น 20 ศิฟาต)

จากคุณลักษณะทั้ง 20 ดังกล่าวสามารถแบ่งได้ 4 ประเภท ดังนี้

1. ศิฟาตนะฟซียะฮฺ (Nafsiah) คือคุณลักษณะที่ไม่สามารถแยกได้กับชาติ (อาตมัน)

มี 1 ศิฟาตคือ อัลลอฮฺทรงมี (al-Wujud)

2. ศิฟาตสัลบียะฮฺ (Salbiah)คือปฏิเสธสิ่งที่ไม่ควรแก่คุณลักษณะของอัลลอฮฺ มี 5

ศิฟาตคืออัลลอฮฺทรงดั้งเดิมโดยไม่มี (ปฏิเสธ) จุดเริ่มต้น (al-Qidam) อัลลอฮฺทรงถาวร ไม่มี การดับสูญ (al-Baqa) อัลลอฮฺทรงต่างกับของใหม่(สิ่งที่ถูกสร้าง) (Mukhalafatuh Lilhawadith) อัลลอฮฺทรงดำรงด้วยพระองค์เอง โดยไม่พึ่งพาสิ่งอื่น (Qiyamuh Binafsih) อัลลอฮฺทรงเอกะ คือปฏิเสธการมีหลายพระองค์(al-Wahadaniah)

3. ศิฟาตมะอานีย์ (Maa,ni) คือทุกๆคุณลักษณะที่สถิตอยู่กับฆาตของพระองค์ มีอยู่ 7 ศิฟาตคือ การมีอานุภาพของอัลลอฮ์ (al-Qudrah) ความประสงค์ของอัลลอฮ์ (al-Iradah) การรอบรู้ของอัลลอฮ์ (al-Ilm)การมีชีวิตของอัลลอฮ์ (al-Hayah) การได้ยินของอัลลอฮ์ (al-Sama) การเห็นของอัลลอฮ์ (al-Basr) การพูดของอัลลอฮ์ (al-Kalm)

4. ศิฟาตมะนาวิยะฮ์ (Maanawiah)คือทุกๆคุณลักษณะที่จำเป็นต้องอยู่คู่ หรือเกี่ยวข้องกับคุณลักษณะจำเป็นสำหรับการมีอยู่ของฆาตแห่งพระองค์ หรือศิฟาตมะอานีย์ทั้ง 7 ศิฟาตดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ คุณลักษณะควบคู่กับศิฟาตมะอานีย์นั้นจะเป็นคุณลักษณะที่แสดงภาคประธานแห่งพระองค์ ที่ควบคู่กับคุณลักษณะจำเป็นสำหรับการมีในฆาตแห่งพระองค์เองมีอยู่ 7 ศิฟาตคือ การที่อัลลอฮ์ทรงเดชานุภาพ (Kawnuh Qadira) การที่อัลลอฮ์ทรงประสงค์ (Kawnuh Murida) การที่อัลลอฮ์ทรงความรู้ (Kawnuh Alima) การที่อัลลอฮ์ทรงการมีชีวิต (Kawnuh Haiya) การที่อัลลอฮ์ทรงการได้ยิน (Kawnuh Samia) การที่อัลลอฮ์ทรงการเห็น (Kawnuh Basira) การที่อัลลอฮ์ทรงการตรัส (Kawnuh Mutakalima)

สำหรับผู้เขียนมีทัศนะว่าการแบ่งคุณลักษณะดังกล่าวทั้งสองแนวคิดก็ไม่ได้เกิดในสมัยศาสนทูตมุฮัมมัดศุล (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) และอัครสาวกของท่าน

ตอนที่ 4 แนวทางของชะลัฟเกี่ยวกับคุณลักษณะของอัลลอฮ์

ชะลัฟมีหลักเกณฑ์สามประการ

1. อัลอิชบาด (Khalifah al-Tamimi, n. d : 95; อับดุลเลาะ หนุ่มสุข, ม. ป. ป. : 16)
การยืนยันในคุณลักษณะที่อัลลอฮ์ได้ระบุไว้ในอัลกรุอานและที่เราะสูตได้กล่าวไว้ในหะดีษโดยไม่เปลี่ยนแปลงหรือตีความใด ๆ ทั้งสิ้น

2. อัตตันซีฮ์ (Khalifah al-Taimimi, n. d : 107; อับดุลเลาะ หนุ่มสุข, ม. ป. ป. : 15) การให้ความบริสุทธิ์ต่ออัลลอฮ์ จากการนำไปเปรียบเทียบให้เสมอเหมือนกับสิ่งถูกสร้าง และบริสุทธิ์จากความบกพร่องทั้งปวง ดังที่อัลลอฮ์ได้ตรัสในกรุอาน

11 الشورى : من الآية

ความว่า “ ไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนพระองค์ ” (อัจซุรอ : -11)

4 : الإخلاص

ความว่า “ และไม่มีผู้ใดเสมอเหมือนกับพระองค์ ” (อัลอิกลาศ : 4)

74 : النحل

ความว่า “ ดังนั้นพวกเจ้าทั้งหลายอย่ายกข้อเปรียบเทียบต่าง ๆ แก่อัลลอฮ์ แท้จริงอัลลอฮ์ทรงรอบรู้ แต่พวกเจ้าไม่รู้ ” (อะไรเลย) (อันนะหุล : 74)

3. อัตเตากีฟ (Khalifah al-Tamimi, n. d. : 129; อับดุลเลาะ หนุ่มสุข, ม. ป. ป. : 15) การตัดความพยายามที่จะรู้ถึงภาวะ ที่แท้จริงของคุณลักษณะของอัลลอฮ์ เพราะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ที่จะรู้ เพราะอัลลอฮ์ได้ตรัสในกรุอาน

110 طه : من الآية

ความว่า “ และพวกเขา (มนุษย์) จะไม่ล่วงรู้ถึงพระองค์ ” (ฏอฮา : -110)

103 الأنعام : من الآية

ความว่า “ สายตาทั้งหลาย ย่อมไม่ถึงพระองค์ (มองเห็นพระองค์ได้) แต่พระองค์หยั่งถึงสายตาเหล่านั้น ” (อัลอันอาม : -103)

สาระของหลักเกณฑ์นี้คือ ไม่ต้องการให้มนุษย์ไปค้นคว้าหาภาวะอันแท้จริงของอัลลอฮ์และคุณลักษณะของพระองค์ เพราะไม่มีใครสามารถรู้ได้ นอกจากพระองค์ ดังที่ท่านอิหม่ามมาลิก ได้ตอบคำถามถึงคุณลักษณะการประทับ (อิสติวาอ์) ของอัลลอฮ์ (Ibn Abi al- Izzi , 1988 : 464) ว่า “อิสติวาอ์ ความหมายเป็นที่ทราบดี สภาพเป็นจริงเป็นอย่างไร ไม่มีใครรู้” คำตอบของท่านอิหม่ามมาลิกถือเป็นหลักเกณฑ์ของสะลัฟในการอธิบายคุณลักษณะของอัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะตะอะลา) ทุกคุณลักษณะ

มีคำถามว่าแนวคิดสะลัฟเป็นแนวคิดเดียวกับกลุ่มมุฟาวีฎะฮฺฮฺหรือไม่ว่าสำหรับกลุ่มมุฟาวีฎะฮฺคือแนวทางแห่งการมอบหมายต่ออัลลอฮ์ในเรื่องคุณลักษณะต่างๆโดยไม่มีกรให้ความหมายใดๆ ทั้งสิ้น จากจุดดังกล่าวหากพิจารณาให้ละเอียดจะพบว่าแตกต่างกัน กล่าวคือสะลัฟจะให้ความหมายและศรัทธาในความหมายก่อนที่จะมอบความรู้ที่แท้จริงแต่อัลลอฮ์ในขณะที่มุฟาวีฎะฮฺไม่แต่ต้องในการให้ความหมายใดๆทั้งสิ้นบอกเพียงแต่ว่าอัลลอฮ์ทรงรู้ในคุณลักษณะดังกล่าวเท่านั้น

สำหรับผู้เขียนก็มีทัศนะว่าการหลักเกณฑ์สามประการทั้งสองแนวคิดก็ไม่ได้เกิดในสมัยศาสนทูตมุฮัมมัดศุล (คือลัลลอฮ์อะลัยฮิอะสลัม) และอัครสาวกของท่านตอนที่ 5 แนวทางของคอลลัฟเกี่ยวกับคุณลักษณะของอัลลอฮ์

คอลลัฟมีหลักเกณฑ์ที่เหมือนกับสะลัฟ เพียงแต่ต่างกันในเรื่องละเอียดของข้อหนึ่ง กล่าวคือ ศิฟาตเคาะบะรียะฮฺที่มาจากโองการและหะดีษศิฟาตที่มีความหมายเป็นนัยนั้นตามทัศนะของคอลลัฟแล้วจะศรัทธาในคุณลักษณะของอัลลอฮ์ตามที่ระบุไว้ในกูรอานและหะดีษเพียงแต่จะต้องตีความอย่างละเอียดเพื่อให้เหมาะสมกับคุณลักษณะอันสูงส่งของอัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะตะอะลา) เช่นพระองค์ได้ตรัสในกูรอาน

สำหรับผู้เขียนก็มีทัศนะว่าการหลักเกณฑ์สามประการทั้งสองแนวคิดก็ไม่ได้เกิดในสมัยศาสนทูตมุฮัมมัดศุล (คือลัลลอฮ์อะลัยฮิอะสลัม) และอัครสาวกของท่าน

10 الفتح : من الآية

ความว่า “ มือของอัลลอฮ์ทรงอยู่เหนือมือของท่านทั้งหลาย ” (อัลฟัตหฺ : -10)
คำว่ามือของอัลลอฮ์นั้นคอลลัฟไม่แปลตรง ๆ แต่จะต้องตีความเป็นความสามารถ

القصاص : من الآية 88

ความว่า “ ทุกสรรพสิ่งเสื่อมสลายยกเว้น ใบหน้าของพระองค์ ” (อัลเกาะศอศ : - 88)

คำว่า ใบหน้าของพระองค์นั้นคอลัฟตีความเป็นอาตมันของพระองค์

สาเหตุที่ต้องตีความต่อ โองการดังกล่าว ท่านญาด หิญาซี (Jad Hijazi, 1992 : 49-50) กล่าวว่า“ เนื่องจากความหมายมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับลักษณะของสิ่งที่ถูกสร้าง หากไม่ตีความในโองการดังกล่าวก็จะทำให้คุณลักษณะของอัลลอฮ์นั้น ไม่ได้ต่างอะไรกับคุณลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลาย ส่วนหลักเกณฑ์ข้อที่สามนั้นตามทัศนะของคอลัฟพยายามที่จะล่วงรู้ถึงสภาวะที่แท้จริงของคุณลักษณะของอัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะตะอะลา) ”

ตอนที่ 6 ทัศนคติบรรดาอุลาม่าในอดีตเกี่ยวกับคุณลักษณะของอัลลอฮ์

อุลาม่าในสมัยต่างๆก็มีทัศนะแนวคิดสะลัฟเช่นอิหม่ามอญูหนะนีพะฮุ (Ali al-Qari, 1984 : 58 – 59 , หนังสือ al – Wasiah (Abu Hanifah, n.d.:10, quoted in Ulaiwi, n.d. : 23) อิหม่ามมาลิก” (Ibn Abi al – Izzi, 1988 : 464, al – Qurtubi, 1993 : 7/140) อิหม่ามชาฟีอี (al- Shafie, n.d. : 8, Ibn Abu Yala, n.d. : 283 และ Ibn Kathir,1988 : 2/230) อิหม่าม อะหมัด อิบน์ฮัม บัด (Ibn Taimiah, n.d. : 2 /31 , Ibn Hambal, n.d. 104 ,quoted in Abd al – Rahman al – Khamis, 1992 : 65) อิหม่ามอบลุหะสัน อัลอัซฮะรี (al-Ashari, 1991 : 25 - 27) อิหม่ามมอฮิบ นุศัยมียะฮุ (Ibn Taimiah, 1997 : 5/7) อิหม่ามอิบน์กะษีร (Ibn Kathir, 1988 : 2/25) อิหม่าม มุฮัมมัด บิน อับดุลวะฮะฮาบ (Abd al-Wahhab, Quoted in Ulaiwi, n. d. : 17) และมีทัศนะยอมรับแนวคิดสะลัฟและแนวคิดคอลัฟเช่นอิหม่ามอัลฆะซะลี (al-Ghazali , n. d. : 52 – 53, al- Ghazali, 1992 : 1/141) อิหม่ามอัลบะฆะเวีย (al-Baghawi , 1993 : 1/78 , al – Baqhawi, 1993 : 6/228 และ Baqhawi, 1993 : 7/379) อิหม่ามอัลฟักร อัครอซี (al Fakhr al - Razi , n. d. : 14/ 101 – 117, al - Fakhr al – Razi, n. d. : 8 / 87และ al - Fakhr al-Razi, n. d. : 1/3-4 ของบทนำ) อิหม่ามอัลคุรฎูบี (al-Qurtubi, 1993 : 7/140, al -Qurtbi, 1993 : 16/177) อิหม่ามอันนะวะวี (al – Nawawi, 1995 : 3/22) ชัยคุดาอุด อัลพะฎอนี (Dawud Abd al-lah al- Fatani, n. d. : 44-45, เท่านั้น (Dawud Abd al-lah al- Fatani, 1912 : 66) และชัยคุอะหมัด บิน มุฮัมมัด ชัยนุ อัลพะฎอนี (Ahmad Muhammad Zian Mustafa Muhammad al-Fatani, n. d. : 6)

สำหรับกลุ่ม al – Qadariyah¹ และ al – Mutazilah² ได้ตีความเพราะการตีความดังกล่าวเป็นการปฏิเสธคุณลักษณะของพระองค์แต่จะต้องศรัทธาว่าพระองค์ทรงมีมือ ทรงโกรธ ทรงพอพระทัย โดยไม่มีการระบุว่าเป็นอย่างไร ”

สาเหตุที่ทัศนะแตกต่างกันระหว่างอุลามาอ์ยุคต่าง ๆ การมีทัศนะที่แตกต่างกันระหว่างอุลามาอ์ยุคต่าง ๆ นั้นมาจากภายหลังที่ศาสนาอิสลามได้เผยแผ่ไปตามเมืองต่าง ๆ ทั่วโลก ซึ่งแต่เดิมบุคคลเหล่านั้นนับถือศาสนาต่าง ๆ เช่น คริสต์ ยิว พุทธ ฮินดู ซิกข์ พราหมณ์และอื่น ๆ ประชาชนเหล่านั้นก็ยังมีแนวคิดดั้งเดิมอยู่ถึงแม้จะรับนับถือศาสนาอิสลาม ในขณะเดียวกันในสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์หลังจากเหตุการณ์บ้านเมืองสงบประชากรมุสลิมก็ได้หันมาค้นคว้าวิชาปรัชญา ตรีทศศาสตร์และความคิดของนิกายต่าง ๆ เพื่อใช้ตอบโต้แนวคิดที่ค้านกับหลักการอิสลามตามแนวปรัชญาและตรีทศศาสตร์ ในสมัยหลังสามศตวรรษแรกของอิสลาม วิชาปรัชญาและตรีทศศาสตร์ มีอิทธิพลต่อสังคมมุสลิม

ในช่วงแรกของสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ (ศ.ศ.132-247) มีการแปลหนังสือปรัชญา และ ตรีทศศาสตร์ จากประเทศกรีก ทำให้ประชากรมุสลิมจำนวนมากหันมาค้นคว้า

¹ al-Qadariyah เป็นสำนักคิดซึ่งก่อตั้งโดย Mabad al-Juwaini สำนักคิดนี้เชื่อในอิสรภาพของมนุษย์ในการตั้งเจตนา และในการกระทำแต่พวกสุดโต่งของสำนักนี้บางครั้งก็คิดเลยเถิดไปก็มี เช่น เอาอำนาจบางอย่างของอัลลอฮ์(สุบฮานะฮฺวะตะอะอาลา) มอบให้แก่มนุษย์ และถือว่ามนุษย์มีดุลยพินิจที่เหมาะสม ในการเลือกสิ่งถูกสิ่งผิด พวกเขาเหล่านี้ตั้งทฤษฎีมาจากข้อความในกุรอาน ซึ่งกล่าวถึงอิสรภาพและความรับผิดชอบของมนุษย์แต่มองข้ามส่วนที่กล่าวถึงอำนาจของพระองค์ไป กลุ่มนี้เป็นกลุ่มนักคิดมุสลิมที่เชื่อในเหตุผลที่สุดในสมัยนั้น กลุ่มนี้สร้างทฤษฎีขึ้นบนหลักใหญ่สองหลักคือ เอกภาพของอัลลอฮ์(สุบฮานะฮฺวะตะอะอาลา) กับความยุติธรรมของพระองค์และสำนักคิดนี้เป็นสำนักคิดที่ตรงข้ามกับสำนักคิด al-Jabariyah ที่เชื่อว่ามนุษย์ไม่มีอิสรภาพในการตั้งเจตนาและการกระทำ (Abu Zuhrah, n. d. : 106 – 113 ; อิมรอน มะลูลีม, 2531 : 53)

² al-Mutazilah เป็นสำนักคิดทางปรัชญาอิสลามสำนักหนึ่งนำโดยท่าน Wasil Ibn Ata (ศ.ศ. 80-131) หนึ่งในแนวคิดที่เป็นเอกลักษณ์ของสำนักคิดนี้คือเชื่อว่ามนุษย์มีเจตนาที่มีอิสระและเสรีภาพในการกระทำ เหตุผลคือหลักเกณฑ์ที่จริงในการตัดสินว่า อะไรดีหรือชั่ว ส่วนวะหฺยู (สิ่งที่แจ้งให้มนุษย์มัด) นั้นเป็นเครื่องยืนยันเหตุผลเท่านั้น (Abu Zuhrah, n. d. : 118 – 124 ; อิมรอน มะลูลีม, 2531 : 53-59)

วิชาปรัชญา และตรรกศาสตร์ และทำให้สำนักคิดมูตะซึละฮฺ (Mutazilah) และสำนักคิดอะชาอิเราะฮฺ (Ashairah) ใช้วิชาปรัชญาและตรรกศาสตร์ในการตอบโต้แนวคิดอื่น ๆ

จากอิทธิพลดังกล่าวทำให้อุลามามุสลิมมีความคิดเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับข้อบัญญัติของผู้ที่ศึกษาวิชาตรรกศาสตร์ อุลามอ์บางท่านอนุญาต บางท่านห้าม

ศ.ดร.หะสัน มุสรอม อัลหุวัยนีย์ (Muhram al-Huwaini, 1992 : 18-19) กล่าวว่าอุลามอ์มีความคิดเห็นแตกต่างกัน 3 ทักษะ สำหรับผู้ที่ศึกษาวิชาตรรกศาสตร์

ทักษะกลุ่มที่หนึ่ง ห้ามศึกษาวิชานี้โดยเด็ดขาด ซึ่งเป็นทักษะของอิหม่ามอิบน์ เสะลาฮฺ (สิ้นชีพ ฮ.ศ.579) อิหม่ามอันนะวะวีย์และอุลามอ์อีกหลายคน ซึ่งให้เหตุผลว่าวิชาตรรกศาสตร์นั้น มีการนำวิชาปรัชญาที่หลงผิดมากมายมาปะปน

ทักษะกลุ่มที่สอง สุนนะฮฺ (สนับสนุน) ให้ศึกษาวิชานี้ เช่น อิหม่ามอัลเฆาะซาลีและอุลามอ์อีกหลายคน

ทักษะกลุ่มที่สาม อนุญาตให้ศึกษาแต่มีเงื่อนไขว่า ผู้นั้นจะต้องมีความเชี่ยวชาญกุรอานและหะดีษ เพื่อที่จะสามารถแยกแยะระหว่างหลักศรัทธาที่ถูกและการศรัทธาที่ไม่ถูกต้อง ในขณะที่เดียวกันไม่อนุญาตให้ศึกษาวิชานี้ หากไม่สามารถแยกแยะระหว่างหลักศรัทธาที่ถูกและการศรัทธาที่ไม่ถูกต้อง

การนำเอาส่วนหนึ่งของวิชาปรัชญาและตรรกศาสตร์ ซึ่งไม่ได้คัดค้านกับหลักการศาสนา นำมาอธิบายโองการและหะดีษศิฟาด ที่มีความหมายเป็นนัย โดยการตีความโองการและหะดีษศิฟาด

วิชาปรัชญาและตรรกศาสตร์นั้น เป็นวิชาที่มุ่งให้ผู้เรียนใช้สติปัญญาค้นหาความจริง ถึงแม้สองวิชานี้มิได้อยู่ในสมัยท่านนบีมุฮัมมัด (คือลัลลอสุอะลัฮฺวะลัลลัม) แต่เมื่อพิจารณาจากกุรอาน จะพบว่าหลายโองการเรียกร้องให้มนุษย์ใช้สติปัญญาในการคิดและตรึกตรอง เช่น โองการซึ่งอัลลอฮฺ (สุบฮานะฮฺวะตะอะอาลา) ได้ตรัส

2: يوسف

ความว่า “แท้จริงเราได้ให้กุรอานแก่เขาเป็นภาษาอาหรับ เพื่อพวกเขาจะใช้สติปัญญาคิด (ยูสุฟ :2)”

ความว่า “คัมภีร์(กุรอาน) เราได้ประทานลงมาให้แก่เจ้า ซึ่งมีความจำเริญ เพื่อพวกเขาจะได้พินิจพิจารณาโองการต่าง ๆ ของกุรอาน และเพื่อปวงผู้มีสติปัญญาจะได้ใคร่ครวญ”

(สอด : 29)

ดังนั้น การใช้สติปัญญาเพื่อค้นหาความจริง เป็นเรื่องที่ไม่ผิดในศาสนาอิสลาม และในสมัยที่วิชาปรัชญาและตรรกศาสตร์มีอิทธิพลต่อสังคมมุสลิมนั้น ต่างศาสนิกซึ่งมีความรู้ทางด้านปรัชญาและตรรกศาสตร์มีคำถามต่าง ๆ เกี่ยวกับหลักศรัทธาต่ออูลาม่ามุสลิมในยุค นั้น ดังนั้น จึงจำเป็นสำหรับอูลาม่าในยุคนั้นจะต้องศึกษาวิชาปรัชญาและตรรกศาสตร์ เพื่อโต้ตอบและรักษาหลักศรัทธาอันถูกต้องของอิสลามไว้

การที่คอลลัมัทสนะว่าโองการหรือหะดีษศิฟาดซึ่งมีความหมายเป็นนัยนั้น หากไม่ตีความก็จะค้านกับหลักศาสนาและสติปัญญา เพราะหลักศาสนาและสติปัญญาไม่ยอมรับว่าอัลลอฮ์จะมีมือและหน้าเหมือนกับสรรพสิ่ง ดังนั้น โองการดังกล่าวจะต้องตีความเพื่อความบริสุทธิ์ของอัลลอฮ์ จากการเสมอเหมือนกับสรรพสิ่ง

เมื่อพิจารณาในแง่ภาษาอาหรับ มีการใช้คำอุปมาอุปไมยด้วย เช่น กลอนหนึ่งว่า “มนุษย์ได้ประทับเหนืออิรัก โดยไม่ต้องใช้คมดาบและเสี้ยเลือดเนื้อ”

คำว่า ประทับ ในที่นี้ ชาวอาหรับมีความเข้าใจตรงกันว่าปกครอง ดังนั้น การที่อัลลอฮ์(สุบฮานะฮฺวะตะอะลา) ได้ตรัสในกุรอาน ว่าพระองค์ทรงประทับบนบัลลังก์ หมายถึง การปกครองของพระองค์จึงไม่น่าผิด

อีกสาเหตุหนึ่งแนวคิดคอลลัมัทตีความ โองการและหะดีษศิฟาด เพราะมีนักวิชาการหลายท่านมีทัศนะว่า เสาะหาบะฮฺและดาบิอิน ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วง 300 ปีแรกของอิสลามตีความบางโองการ เช่น อิบน์ญะรียร์ อัลญะบะรียฺ (สิ้นชีพ ฮ.ศ.311) (al-Tabri, 1987 : 627) กล่าวว่า “อิบนุอับบาส มุญาฮิด (ฮ.ศ.21-104) เกาะตาเดฮฺ (สิ้นชีพ ฮ.ศ.23) มัสนูร อิบน์ซัยคุ และสุฟยานอัษเษารี (ฮ.ศ. 97 –161) ตีความมือของอัลลอฮ์เป็นความสามารถ ในโองการ

الذاريات : 47

ความว่า “และชั้นฟ้า เราได้สร้างมันด้วยมือ และแท้จริงเราได้แผ่ให้กว้างไพศาล”
(อีซซารียาด : 47)

อิหม่ามอัลกุฎฎีบีย์ (al-Qurtubi, 1993 : 13/213) กล่าวว่า มุญาฮิด ตีความมือ
ของอัลลอฮ์เป็นขนาด (อาตมัน) ในโองการ

القصاص : من الآية 88

ความว่า “และทุกสรรพสิ่งเสื่อมสลาย ยกเว้นหน้าของพระองค์” (อัลกะศ็อศ : -88)
อิหม่ามอัลฆะซาลี (al-Ghazali, 1992 : 1/134) และอิหม่ามหะสันอัลบันนา (al-
Banna, 1992 : 417) มีทัศนะว่า อิหม่ามอะหมัดอิบน์ฮัมบัลจะไม่ ตีความหะดีษที่มีคสามหมาย
เป็นนัยนอกจากสามหะดีษนี้เท่านั้น (ซึ่งการนำเสนอหะดีษทั้งสามของอิหม่ามนั้นท่านนำเสนอ
เพียงตัวบทโดยปราศจากการอ้างอิง) โดยท่านกล่าวว่าฉัน ได้ยินเพื่อนของอิหม่ามอะหมัดอิบ
น์ฮัมบัลบางคนกล่าวว่าอิหม่ามอะหมัดอิบน์ฮัมบัลจะปิดประตูการตีความ (หะดีษที่มีความหมาย
เป็นนัย) นอกจากสามหะดีษนี้เท่านั้น

الحجر اسود يمين الله في ارضه

ความว่า “หินดำนั้นคือ มือด้านขวาของอัลลอฮ์อยู่บนบนพื้นดิน”

قلب المؤمن بين اصبعين من اصابع الرحمن

ความว่า “หัวใจของผู้ศรัทธานั้นอยู่ระหว่างนิ้วของ (อัลลอฮ์) ผู้ทรงเมตตา”

إني لأجد نفس الرحمن من جانب اليمن

ความว่า “แท้จริงฉันพบองค์(อัลลอฮฺ) ผู้ทรงเมตตาจากด้านประเทศยะมัน (เยเมน)”
(โดยหะดีษที่หนึ่งต้องตีความเป็นความมีเกียรติ หะดีษที่สองต้องตีความเป็นความสามารถส่วน
หะดีษที่สามท่านมิได้ตีความไว้)

จากทัศนะของอิหม่ามอัลเจมาฮาลีชี้ข้างต้นทำให้นักวิชาการบางท่านเช่นอิบน์อับดุลอะซิมไม่เห็น
ด้วยอย่างยิ่งเพราะสายรายงานซึ่งอิหม่ามอัลเจมาฮาลีอ้างว่าได้รับจากเพื่อนของอิหม่ามอะหฺ
มัดอิบน์ฮัมบัลไม่ชัดเจนไม่ทราบว่าเป็นใครทำให้ขาดความน่าเชื่อถือและอาจจะนำไปสู่การ
กล่าวเท็จต่อท่านได้ (Ibn Taimiah, n.d.:3/100, quoted in Salih, 1992 : 2/518) และเมื่อ
ผู้เขียนไปดูหะดีษทั้งสามพบว่าหะดีษที่หนึ่งบันทึกโดยอิหม่ามอัลหะกิมและอับดุลบรอไนซ์
(Muhammadal – Ajluni, 1/147) หะดีษที่สองบันทึกโดยมุสลิม และหะดีษที่สาม บันทึกโดย
อิหม่ามอะหฺมัดอิบน์ฮัมบัลซึ่งหะดีษที่สามนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าอิหม่ามอัลอิรอกีย์ (นักวิชาการ
หะดีษ) ให้ทัศนะว่าเป็นหะดีษนี้ไม่มีที่มา (Muhammad al-Ajluni, 1/304) ซึ่งเมื่อผู้เขียนค้นหา
หะดีษที่สามในมุสนัดอิหม่ามอะหฺมัดปรากฏว่าไม่พบหะดีษดังกล่าว

อีกสาเหตุหนึ่งคือ ความคิดเห็นที่แตกต่างกันในการอธิบายความหมาย
โองการกุรอานและหะดีษศิฟานั้นมิได้เกิดขึ้นในสมัยแรกของอิสลาม มุสลิมในยุคแรกมี
ความยึดมั่นอย่างแน่นแฟ้นตามที่อัลลอฮฺและเราะซูล(ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม)ได้กล่าวไว้
โดยไม่มีการถามว่าเป็นอย่างไรและทำไมอีกสาเหตุหนึ่งซึ่งเป็นสาเหตุรอง คือมุสลิมกำลังยุ่งอยู่
กับการเผยแพร่ศาสนาไปสู่ที่ต่าง ๆ ینگกว่านั้นเมื่อสมัยเราะซูล (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) มี
ชีวิตอยู่นั้นหากมีปัญหาหรือข้อสงสัยอะไรก็สามารถถามจากท่านได้ทันที แต่เมื่อท่านสิ้นชีพ
การอธิบายปัญหาเริ่มมีความคิดเห็นแตกต่างกันระหว่างอุลามาอ์ ینگกว่านั้นมุสลิมเริ่มติดต่อกับ
คนต่างศาสนา ต่างชาติ ความจำเป็นในการอธิบายกุรอานและหะดีษยังมีมากขึ้น

อีก เกือบทุกแห่งที่มุสลิมเข้าไปใช้ชีวิตก็มักจะเผชิญหน้ากับศาสนาเดิมที่มีอยู่แล้วใน
ดินแดนนั้น ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องเข้าใจอิสลามในแง่มุมต่าง ๆ และเมื่อเวลาได้ผ่านพ้นไป
เรื่อย ๆ ได้มีสถานการณ์ใหม่ ๆ ดังนั้นจึงเกิดความจำเป็นที่จะต้องแปลความหมายกุรอานและ
หะดีษใหม่อยู่เสมอ เริ่มมีการพยายามสร้างระบบการใช้สติปัญญาขึ้นมา เพราะกุรอานเองก็
ให้ความสำคัญกับสติปัญญา ทุกครั้งที่มีการโจมตีอิสลามด้วยสาขาวิชาการใหม่ อุลามาอ์ก็ต้อง
หันมาใช้แนวทางใหม่ในการตอบโต้เช่นกัน พวกยิวและคริสต์ได้ใช้วิชาปรัชญาและ
ตรรกศาสตร์เปื้ออาวุธในการตอบโต้ฝ่ายมุสลิม ทำให้อุลามาอ์ต้องศึกษาค้นคว้าวิชาปรัชญา

และตรรกศาสตร์เพื่อใช้ตอบโต้ข้อมูลที่มีความคลุมเครือ โดยเฉพาะ โองการซึ่งอัลลอฮ์ (สุบฮานะฮฺวะตะอาลา) ได้ตรัสไว้ในกุรอาน

ความว่า “อัลลอฮ์ทรงประทานคัมภีร์ให้ลงมาซึ่งเจ้าซึ่งบางส่วนแห่งคัมภีร์นั้นเป็นโองการมุหะมาต (ที่ถูกเป็นกฎจะตีความเป็นอย่างอื่นมิได้) โองการเหล่านี้เป็นแม่บทแห่งคัมภีร์และโองการมุตะซาบิฮัต (มีข้อความเป็นนัย) อนึ่งบรรดาผู้ที่มีความรวนเรในหัวใจของพวกเขา นั้น พวกเขจะมีใจตามข้อความมุตะซาบิฮัตจากคัมภีร์ เพื่อสร้างความเสียหายและหวังจะตีความและไม่มีใครรู้การตีความ นอกจากอัลลอฮ์และบรรดาผู้เชี่ยวชาญในความรู้(อุลามาอ์) พวกเขาจะกล่าวว่าเราขอศรัทธาต่อโองการนั้นทุกๆโองการล้วนมาจากองค์อภิบาลทั้งสิ้น และไม่มีผู้ใดรำลึกนอกจากบรรดาผู้รู้เท่านั้น” (อาลิอิมรอน : 7)

ในโองการนี้แบ่งข้อความกุรอานออกเป็นสองประเภท คือ โองการมุหะมาต และมุตะซาบิฮัต(Ibn Qudamah , n.d. :2/125 ; al - Zarkashi , 1994 : 2/188-191) ซึ่งโองการมุตะซาบิฮัตนั้นอุลามาอ์มีความคิดเห็นแตกต่างกันหลายทัศนะ เช่น บางทัศนะหมายถึง ฮัฟฎุก็อตตออะฮ์ (พยัญชนะต้นสุเราะฮ์ ซึ่งมีได้ระบุความหมาย เช่น คำว่า อลีฟ ลาม มีม ยาซีน) บางทัศนะหมายถึงประวัติศาสตร์ บางทัศนะหมายถึงโองการมันสุค (ถูกยกเลิก) บางทัศนะหมายถึง การลงโทษสถานเบาในโลกหน้าโดยเฉพาะทัศนะที่กล่าวว่าโองการมุตะซาบิฮัตหมายถึง โองการและหะดีษศิฟัตที่มีความหมายเป็นนัย เช่น การประทับ มือและ การลงมา

อีกสาเหตุหนึ่งคืออุลามาอ์มีความคิดเห็นแตกต่างกันในการเว้นวรรคของ คำว่า “ และไม่มีใครรู้การ ตีความมัน นอกจากอัลลอฮ์และบรรดาผู้เชี่ยวชาญในความรู้ (อุลามาอ์) พวกเขาจะกล่าวว่าเราขอศรัทธาต่อโองการนั้น ทุก ๆ โองการล้วนมาจากองค์อภิบาลทั้งสิ้น” นั้น อัซซุฮัยลีย์ al – Zuhaili (1991: 3/154) กล่าวว่า “ ท่านหญิงอาอิชะฮ์ อิบิ กะบ อิบนูมร์ จะอ่านหยุดที่คำว่า นอกจากอัลลอฮ์ ซึ่งหมายถึงอัลลอฮ์เท่านั้นรู้การตีความโองการมุตะซาบิฮัต

ท่านอัซซัรกาซี (al - Zarkashi 1994 , 3/192) กล่าวว่า “ อบุลหะสัน อัลอัซอะรียี และสำนักคิดมุตะซัลละฮ์ จะอ่านหยุดที่คำว่า บรรดาผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งหมายถึงอัลลอฮ์และบรรดาผู้เชี่ยวชาญนั้นรู้การตีความ โองการมุตะซาบิฮัต” ท่านอัซซุฮัยลีย์ (al – Zuhaili, 1991 : 3 / 194) ให้ทัศนะว่า

“ ผู้เชี่ยวชาญด้านอุศุลุดดีน(หลักศรัทธา) นักอรรถาธิบายกุรอานบางท่านรู้การตีความ เพราะอิบ
นุอับบาสเคยกล่าวว่า ฉันเป็นอุลาม่าฮ์ผู้หนึ่งซึ่งรู้การตีความ การตีความของอุลาม่าฮ์
นั้น ต่างกับการตีความของกลุ่มที่ต้องการทำลาย อิสลาม ”

ตอนที่ห้า สรุปข้อค้นพบ

มีสิ่งที่ค้นพบและบทสรุปที่ได้จากการศึกษาโองการและหะดีษศิฟาค โดยมี
ประเด็นที่น่าสนใจและสาระสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. โองการและหะดีษศิฟาคหลายโองการที่มีความหมายเป็นนัย

ตัวอย่างโองการกุรอาน

โองการที่หนึ่ง

طه : 5

ความว่า “อัลลอฮ์ผู้ทรงเมตตาทรงประทับบนบัลลังก์” (ฎอฮา :- 5)

โองการที่สอง

الحديد : من الآية 4

ความว่า “และพระองค์ทรงอยู่พร้อมกับท่านทั้งหลายไม่ว่าท่านจะอยู่ ณ ที่ใด”

(อัลหะดีด : -4)

โองการที่สาม

يُدَاللَّهُ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

الفتح: من الآية 10

ความว่า “มือของอัลลอฮ์ทรงอยู่เหนือมือพวกเขาทั้งหลาย” (อัลฟَتْห : -67)

โองการที่สี่

خَلَقْتُ بِيَدَيَّ

ص : من الآية 75

ความว่า “ข้าบันดาลเขาด้วยสองมือของข้าเอง” (ศอด : -75)

โองการที่ห้า

الرحمن : 27

ความว่า “และหน้าผู้อภิบาลของเจ้า ผู้ทรงเกรียงไกรและทรงเกียรตินั้นจะทรงเป็นอมตะ” (อิรเราะหฺมาน : 27)

โองการที่หก

القصص : من الآية 88

ความว่า “ทุกสรรพสิ่งเสื่อมสลาย ยกเว้นหน้าของพระองค์” (อัลเกาะศอศ : -88)

ตัวอย่างหะดีษ

หะดีษที่หนึ่ง

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم, إن قلوب بي آدم كلها بين اصبعين من اصابع الرحمن...

رواه مسلم

ความว่า “แท้จริงหัวใจของมนุษย์อยู่ระหว่างสองนิ้วของอัลลอฮ์ผู้ทรงเมตตา...”

(บันทึกโดย Muslim หมายเลข2654)

หะดีษที่สอง

عن ابي هريرة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال , ينزل ربنا وتعالى , حين يبقي ثلث الليل الآخر , كل الليل فيقول من يسألني فاعطيه من يدعوني فاستجب له , من يستغفرني فاغفر له حتى يطلع الفجر . رواه ابن ماجه

ความว่า “เศษสองส่วนสามช่วงท้ายของทุกคืน อัลลอฮ์จะทรงลงมา และพระองค์จะ ได้ตรัสว่า “ใครขอข้า ข้าจะประทานแก่เขา ใครขอพรข้า ข้าจะตอบรับเขา ใครขออภัยข้า ข้าจะ ให้อภัยเขา” (บันทึกโดยอิบนุมาญะฮฺ หมายเลข 1366)

2. ผู้ที่มีความเข้าใจโองการและหะดีษศิฟาท แบ่งออกเป็นห้ากลุ่ม

กลุ่มที่หนึ่ง คือ มุญ์สลิมะฮฺ กลุ่มที่ศรัทธาว่า อัลลอฮ์มีรูปร่างและคุณลักษณะ เหมือนกับมนุษย์หรือสรรพสิ่ง

กลุ่มที่สอง คือ มุอ์ญฎิละฮฺ กลุ่มที่ปฏิเสธอย่างสิ้นเชิงต่อ โองการและหะดีษศิฟาท และคุณลักษณะอื่น ๆ ของอัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะตะอะลา) เช่น ปฏิเสธว่าอัลลอฮ์ไม่ทรงพูด ไม่ได้ยิน ไม่เห็น ไม่อิสติวาอ์บนบัลลังก์ เป็นต้น เพราะการพูด การได้ยิน การเห็นและการอิสติ วาอ์เป็นคุณลักษณะที่จะต้องอยู่กับสิ่งที่มีร่างกายเป็นองค์ประกอบ แต่อัลลอฮ์มิได้มี ร่างกาย ดังนั้น อัลลอฮ์จึงไม่ทรงพูด ไม่ทรงได้ยิน ไม่ทรงเห็นและอิสติวาอ์ เป็นต้น

กลุ่มที่สาม แนวคิดสะลัฟ คือ ศรัทธาโองการและหะดีษศิฟาท ตามความหมายที่ ปรากฏโดยไม่มี การตีความเป็นอย่างอื่น ตามที่อัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะตะอะลา) ทรง ระบุ พร้อมกับต้นซ็ฮฺคุณลักษณะของอัลลอฮ์จากการเสมอเหมือน กับสรรพสิ่งและจะต้องมี การตีฟวิด กล่าวคือ มอบหมายความรู้ในความหมายที่แท้จริงของโองการและหะดีษดังกล่าว ให้อัลลอฮ์

กลุ่มที่สี่ แนวคิดคอลลัฟ ซึ่งศรัทธาโองการและหะดีษศิฟาทที่มีความหมายเป็นนัยว่า มาจากอัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะตะอะลา) และนบีมุฮัมมัด (คือลัทธิล่อฮูละฮฺวะฮัลลัม) พร้อม กับจะต้องต้นซ็ฮฺ (ให้ความบริสุทธิ์)คุณลักษณะของอัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะตะอะลา) จากการ

นำไปเปรียบเทียบให้เสมอเหมือนกับสิ่งที่ถูกสร้าง แต่จะตีความเป็นอย่างอื่นตามหลักเกณฑ์ทางภาษา

กลุ่มที่ห้ามุฟาวิญฺเฐสุคือแนวทางแห่งการมอบหมายต่ออัลลอฮฺในเรื่องคุณลักษณะต่าง โดยไม่มีการให้ความหมายใดๆทั้งสิ้น

สำหรับกลุ่มที่หนึ่งและสองนั้น ผู้เขียนทศนะว่าค้านกับหลักการยึดมั่นของศาสนาอิสลามอย่างชัดเจน ส่วนกลุ่มสามและสี่ อยู่ในกรอบของหลักยึดมั่นทางศาสนาอิสลามอยู่ เพียงแตกต่างกันในแง่ของการนำเสนอภายใต้หลักใหญ่เดียวกันและกลุ่มที่ห้าจะมีแนวคิดคล้ายกับแนวคิดสะลัฟแต่หากพิจารณาอย่างละเอียดจะพบว่าแตกต่างกัน กล่าวคือสะลัฟจะให้ความหมายและศรัทธาในความหมายก่อนจะมอบความรู้ที่แท้จริงแก่อัลลอฮฺในขณะมุฟาวิญฺเฐสุไม่จะต้องในการให้ความหมายใดๆทั้งสิ้นบอกแต่เพียงว่าอัลลอฮฺทรงรู้ในคุณลักษณะดังกล่าว

3. จุดร่วมและจุดต่างระหว่างแนวคิดสะลัฟและคอลลัฟ

จากการศึกษาพบว่าแนวคิดสะลัฟและคอลลัฟมีจุดร่วมและจุดต่างดังต่อไปนี้

3.1 จุดร่วม

หนึ่ง : ทั้งสองแนวคิดต่างศรัทธาต่อโอองการและหะดีษศิฟาต ที่มีความหมายเป็นนัยทุกโอองการ และหะดีษว่ามาจากอัลลอฮฺ(สุบหานะฮฺวะตะอะลา) และเราะฮฺสูล(คือลัทธิลอสฺวะลียะฮฺวะฮัลลัม)

สอง : ทั้งสองแนวคิดตันซีฮฺ (ให้ความบริสุทธิ์) คุณลักษณะของอัลลอฮฺจากการนำไป

เปรียบเทียบให้เสมอเหมือนกับสิ่งที่ถูกสร้าง หรือสรรพสิ่งทั้งมวล

เช่น อัลลอฮฺทรงอิสติวาอ์ (ประทับ) บนบัลลังก์ มือของอัลลอฮฺทรงอยู่เหนือมือของมนุษย์ ทุกสรรพสิ่งเสื่อมสลาย ยกเว้นหน้าของอัลลอฮฺ เป็นต้น ทั้งสองแนวคิดปฏิเสธการประทับ มือและหน้าของอัลลอฮฺ (สุบหานะฮฺวะตะอะลา) ว่าเหมือนกับการประทับ พระหัตถ์(มือ) พระพักตร์(หน้า)ของกษัตริย์หรือมนุษย์ หรือสิ่งที่ถูกสร้างทั้งมวล

3.2 จุดต่างระหว่างสองแนวคิด

จุดต่างระหว่างสองแนวคิด คือ แนวคิดสะลัฟจะอธิบายตามความหมายที่ปรากฏและตีฟวิด (มอบหมาย) ความรู้ที่แท้จริงของคำดังกล่าวให้กับอัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะตะอะลา) เช่น แนวคิดสะลัฟจะกล่าวว่า “อิสติวอา์ หมายถึง อิสติวอา์ จะไม่ตีความเป็นอย่างอื่น แต่สภาพเป็นจริงอย่างไรไม่มีใครรู้”

ในขณะที่ค่อลัฟ จะตีความโองการและหะดีษเกี่ยวกับศิฟาต เช่น อัลลอฮฺทรงอิสติวอา์ (ประทับ) ในที่นี้หมายถึง การปกครอง

3.3 ความแตกต่างทางความคิดระหว่างทั้งสองเป็นเรื่องปลีกย่อยของศาสนา

ผู้เขียนมีทัศนะว่า ความแตกต่างระหว่างแนวคิดทั้งสองเป็นความแตกต่างในแง่วิชาการ ซึ่งทั้งสองแนวคิดมีความคิดตรงกันในเรื่องหลักใหญ่ ๆ ของหลักศรัทธา ส่วนที่แตกต่างกันนี้ ถือว่าเป็นเรื่องปลีกย่อยเท่านั้น

เหตุผลดังต่อไปนี้

-หลักศรัทธาในหลักใหญ่ ๆ ซึ่งมีหลักฐานกุรอานชัดเจน และหะดีษชัดเจนนั้น ไม่ถือว่าเป็นเรื่องปลีกย่อย ทุกคนจะต้องศรัทธาตรงกัน เช่น หลักศรัทธา 6 ประการ การศรัทธาต่อโองการกุรอานทุกตัวอักษร เป็นต้น

เรื่องปลีกย่อยในรายละเอียดของหลักศรัทธามีมากมาย เช่น รายละเอียดปลีกย่อยของหลักศรัทธา 6 ประการ รายละเอียดปลีกย่อยเกี่ยวกับการให้ความหมายกุรอานและความแตกต่างทางความคิดในการอธิบายความหมายโองการและหะดีษศิฟาตที่มีความหมายเป็นนัยนั้น เป็นความแตกต่างทางความคิดในแง่วิชาการ ซึ่งถือเป็นเรื่องปลีกย่อยในหลักศรัทธา ถึงแม้ว่าทุกคนจะต้องเลือกแนวคิดหนึ่งเพื่อยึดมั่นก็ตาม ในที่นี้ขอนำทัศนะนักวิชาการร่วมสมัยชาวอียิปต์ ท่านมุฮัมมัด อับดุลหะลิม ฮามิด (Abd al-Halim Hamid, 1988 : 135-136) กล่าวไว้อย่างน่าฟังว่า

“สำหรับอะฮฺลุลบัยตฺ เมื่อกล่าวถึงหลัก อุดมคติแล้ว พวกเขาจะให้เกียรติและยกย่องวิชานี้ และถือว่าอยู่ในสถานะอันสูงส่งในศาสนาอิสลาม และทุก ๆ ปัญหาในอะฮฺลุลบัยตฺมิได้หมายความว่าเฉพาะแต่เรื่องหลักอย่างเดียว แต่ยังมีเรื่องปลีกย่อยด้วย

เช่นเดียวกันเมื่อกล่าวถึง ปัญหาในด้านหลักปฏิบัติ (ในที่นี้หมายถึงวิชาฟิกฮฺ) พวกเขาก็มิได้หมายความว่าทุก ๆ ปัญหาในวิชานี้ จะไม่มีเรื่องหลัก (ที่ไม่สามารถมีความคิดเห็นแตกต่างกัน)

ดังนั้น สิ่งต่าง ๆ ในหลักอะฮฺลุลบัยตฺและฟิกฮฺ จึงมีทั้งเรื่องหลักและเรื่องละเอียด ซึ่งเป็นเรื่องปลีกย่อย นี่คือนัยยะของอุลามาอ์สมัยสะลัฟยุคก่อน (ขอให้อัลลอฮฺประทานความเมตตาด้วยเถิด)

นี่คือทฤษฎีที่ละเอียดและดี มัชฮับอะฮฺลุลบัยตฺได้ยืนหยัดบนพื้นฐานแนวทางสายกลางและระมัดระวังในการกล่าวหาผู้อื่นว่า กาฟิร และ หลงทาง

ศาสนาอิสลามนั้นยิ่งใหญ่และมั่นคง จะไม่โจมตีผู้ที่มีความคิดเห็นแตกต่างในเรื่องปัญหาต่าง ๆ ทางด้านอะฮฺลุลบัยตฺอย่างง่าย ๆ โดยปราศจากการพิจารณาหรือไตร่ตรอง

แนวคิดสะลัฟจะไตร่ตรองเรื่องต่าง ๆ ก่อนจะตัดสินอย่างยุติธรรม ในขณะที่แนวคิดที่บิดอะฮฺ(อุตริกรรม) จะไม่ไตร่ตรองอย่างละเอียด แต่จะโจมตีผู้ที่มีความคิดที่แตกต่างกันอย่างง่ายว่า ตกเป็นกาฟิร และ หลงทาง”

แต่หากเขาไม่มีความสามารถจำเป็นที่จะต้องถามผู้ที่มีความสามารถในสาขาวิชาต่าง ๆ โดยไม่ยึดติดกับตัวบุคคล แต่จะต้องยึดตามหลักฐานการนำเสนอ เพราะอัลลอฮ์ (สุบหานะฮฺวะ-ตะอาลา) ได้ตรัสไว้ในกุรอานว่า

7 من الأنبياء : الآية 7

ความว่า “ ดั่งนั้นท่านทั้งหลายจงถามผู้รู้ หากท่านทั้งหลายไม่รู้” (อัลอัมบิยาฮ์ :-7)
จากจุดนี้ ทำให้อุลามอ์ซึ่งโดยธรรมชาติแล้ว มีความสามารถในการเข้าใจด้วยบทที่ต่างกัน จึงเป็นสาเหตุสำคัญในความแตกต่างทางความคิดเห็น

2. การกลับไปศึกษาแนวทางของกัลยาณชนมุสลิมที่มีชีวิตอยู่ในสามศตวรรษแรกของอิสลาม เพื่อทราบข้อเท็จจริงว่าแนวทางของคนเหล่านั้นเป็นอย่างไร

การกลับไปศึกษาแนวทางของบุคคลเหล่านั้นเป็นสิ่งที่สมควร และสอดคล้องกับหะดีษของนบีมุฮัมมัด (ศ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม) ซึ่งทรงรับรองไว้

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم.. خير امتقروني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم. رواه البخاري

ความว่า “ประชาชาติที่ดีที่สุด คือ (ประชาชาติซึ่งมีชีวิตอยู่ใน)ศตวรรษของฉัน และบรรดาผู้ต่อจากฉัน แล้วบรรดาผู้ที่ต่อจากเขาเหล่านั้นแล้วบรรดาผู้ที่ต่อจากเขาเหล่านั้น” (บันทึกโดย บุฆอรีย์ หมายเลข 3650) และท่านนบีมุฮัมมัดได้กำชับแก่ประชาชาติของท่านอีกว่า

قال الرسول الله صلى الله عليه وسلم... فعليكم بسنتي وسنة الخلفاء المهديين الراشدين رواه ابن ماجه

ความว่า ท่านทั้งหลายจงปฏิบัติตามแนวทางของฉันและของเคาะลีฟะฮ์อรรอซิดีน ผู้ได้รับการชี้นำ บันทึกโดย อิบน์มะญะฮ์ หมายเลข 42 (quoted in al-Sanadi , 1997 :1/31)

3. ยึดมั่นในความเป็นพี่น้องกัน

ความรู้สึกเป็นพี่น้องกัน โดยไม่แยกเชื้อชาติ วงศ์ตระกูล และสีผิว ถึงแม้จะมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันไปบ้างแต่อยู่ภายใต้หลักเดียวกัน คือ ศรัทธาต่ออัลลอฮ์ (สุบฮานะฮฺวะตะอะลา) และนบีมุฮัมมัด (คือลลัดลอสฺวะลัยฮฺวะซัลลัม) เป็นสิ่งที่อิสลามสนับสนุนและเรียกร้องให้ทั้งสองฝ่ายที่ทะเลาะกันปรองดอง ซึ่งสอดคล้องกับพระได้ตรัสของอัลลอฮ์ (สุบฮานะฮฺวะตะอะลา) ซึ่งได้ตรัสว่า

10: الحجرات

ความว่า “อันความจริงแล้ว บรรดาผู้ศรัทธาเป็นพี่น้องกัน ดังนั้นพวกท่านทั้งหลายจงทำดีระหว่างพี่น้องของท่าน และพวกท่านทั้งหลายจงยำเกรง ต่ออัลลอฮ์ เพื่อว่าพวกท่านทั้งหลายจะประสบความสำเร็จ (อัลหุญรอต : 10)

เป็นที่ทราบกันดีว่า ทั้งแนวคิดสะลัฟ และคอลลัฟต่างก็เป็นผู้ที่ศรัทธาต่อองค์อัลลอฮ์ (สุบฮานะฮฺวะตะอะลา) ทั้งสิ้น เพียงแต่แตกต่างกันในเรื่องรายละเอียดเท่านั้น ดังนั้น หน้าที่ผู้ศรัทธาคือรักกันและทำดีซึ่งกันและกัน ซึ่งอัลลอฮ์ (สุบฮานะฮฺวะตะอะลา) ยังเรียกร้องให้เราอย่าแตกแยกกัน

103 آل عمران : من الآية

ความว่า และท่านทั้งหลายจงยึดถือศาสนาของอัลลอฮ์โดยพร้อมเพรียงกัน และจงอย่าแตกแยกกัน (อาลิอิมรอน : -103)

หลักฐานจากกุรอานเป็นหลักฐานที่ชัดเจน ให้มุสลิมทุกคนสามัคคีและห้ามแตกแยกหรือทะเลาะกัน และอุลาม่าอ์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั่วโลกเห็นสอดคล้องกันว่า การทะเลาะ และการแตกแยกเป็นบาปใหญ่และทำลายสังคม ในขณะที่เดียวกันความแตกต่างทางความคิดเห็นภายใต้หลักใหญ่เดียวกัน เป็นที่อนุมัติ ดังนั้นการแก้ปัญหาความแตกแยกต้องสร้างจิตสำนึกของความเป็นพี่น้องกันในอิสลาม และทุกคนจะต้องรักพี่น้องของเขา เสมือนกับรักตัวเอง

ดั่งที่ท่านนบีมุฮัมมัดได้กล่าวว่า

عن انس بن مالك عن النبي صلى الله عليه وسلم قال لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه. رواه مسلم

ความว่า “จากท่านอนัส บิน มาลิก กล่าวว่าท่านเราะสูล ทรงตรัสว่า ความศรัทธาของผู้หนึ่ง ผู้ใด ยังไม่สมบูรณ์ คราบใดที่เขายังไม่รักพี่น้องของเขาเสมือนกับรักตัวเอง” บันทึกโดย มุสลิมในKitab al-Iman Bab al-Dalil ala an min Khisal al-Iman an Yuhib li Akhihi al-Muslim ma Yuhib li Nafsih min al-Khair หมายเลข 71

4. จัดให้มีการประชุม เพื่อปรึกษาหารือระหว่างอุลาม่าห์ ถึงแม้จะมีแนวคิดที่แตกต่างกัน

การจัดให้มีการประชุมเพื่อปรึกษาหารือ นั้น ถือว่าสำคัญและเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ปัญหา ดังที่อัลลอฮ์(สุบหานะฮฺวะตะอะลา) ได้ตรัส

الشورى : من الآية 38

ความว่า “และบรรดาผู้ตบสรวงต้องถือก๊อบกาลของพวกเขาทั้งหลายและดำรงการละหมาด อีกทั้งการทำงานของพวกเขามีการประชุมระหว่างพวกเขาทั้งหลาย”(อัจซุรอ : -38)

การประชุมกันนั้น จะต้องมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ซึ่งบางครั้งการพูดถึงความแตกต่างทางความคิด แน่แน่นอนจะต้องมีการนำหลักฐานทางศาสนามาหักล้างกันอย่าง แน่แน่นอน และทั้งสองฝ่ายมีจุดหมายเดียวกัน คือเรียกร้องสู่อัลลอฮ์(สุบหานะฮฺวะตะอะลา) ดัง นั้นอัลลอฮ์จึงได้กำหนดวิธีการพูดคุยไว้ว่า

النحل : من الآية 125

ความว่า “จงเรียกร้องไปสู่แนวทางแห่งองค์ก๊อบกาลของเจ้า ด้วยวิทษปัญญา และ ตักเตือน และจงตอบโต้พวกเขาด้วยการใช้หลักการที่ดีที่สุด” (อันนะหฺลุ : -125)

5. จัดตั้งองค์กรหรือใช้องค์กรที่มีอยู่แล้ว เพื่อประสานความร่วมมือระหว่างกัน ถึงแม้จะมีความแตกต่างทางความคิดเห็น ทั้งนี้โดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก

อัลลอฮ์(สุบหานะฮฺวะตะอะลา)สนับสนุนให้มีการจัดตั้งองค์กรเพื่อเรียกร้องสู่ความดี และละเว้นความชั่ว

104 : آل عمران

ความว่า “และจงให้มีจากพวกเจ้า ซึ่งประชาชาติกลุ่มหนึ่งที่ทำหน้าที่เรียกร้องไปสู่ความดีงาม และใช้ในการกระทำแต่ความดี และห้ามจากความชั่ว และพวกเหล่านั้น ล้วนเป็นผู้ได้ประสบชัยชนะ” (อาลิอิมรอน :104)

6. การยอมรับความแตกต่างทางความคิดเห็นระหว่างอูลาม่าห์ และแสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่าง เป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งในการอยู่ร่วมกันในสังคม

จากการศึกษาทัศนคติอูลาม่าห์ในอดีต เกี่ยวกับการอธิบายโองการกูรอานและหะดีษศิฟาตนั้น อูลาม่าห์มีความคิดเห็นแตกต่างกันออกเป็นสองแนวคิด คือแนวคิดชะลัฟและคอลลัฟ แต่ละแนวคิดมีเหตุผลทางศาสนาสนับสนุน เหตุการณ์ดังกล่าวได้พัฒนาสู่การไม่ยอมรับความแตกต่างทางความคิดระหว่างกัน และนำไปสู่การวิภาษแนวคิดตรงกันข้าม ซึ่งเป็นเหตุนำสู่การแตกแยกในสังคม

เมื่อความแตกต่างยังคงอยู่อย่างนี้ตลอดไป สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับสังคม เพื่อป้องกันความแตกแยก คือการยอมรับซึ่งกันและกัน ไม่วิภาษซึ่งกันและกัน และไม่มีอคติต่อกัน ตั้งอยู่บนพื้นฐานการแสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่าง ซึ่งสอดคล้องกับหลักการแก้ปัญหาความแตกแยกของอิหม่ามหะสัน อัลบันนา (ค.ศ.1906-1949) ที่นำเสนอต่อสังคมอียิปต์ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ซึ่งกำลังเผชิญความแตกแยกของกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งผู้เขียนมีทัศนะว่า น่าจะนำมาใช้ในสังคมไทยในภาพรวมและจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นการเฉพาะ

อิหม่ามหะสัน อัลบันนา (al-Banna, 1992 : 26) กล่าวว่า “การที่จะสอนให้ทุกคนมีความคิดเห็นเดียวกันหมดในเรื่องปลีกย่อยเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้อย่างแน่นอน ดังนั้นเราควรร่วมมือในสิ่งที่เราเห็นด้วย และขออนุญาตไม่ขอร่วมมือในสิ่งที่เรามีความคิดเห็นที่แตกต่าง และมั่นใจว่าความแตกต่างมิทำให้ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันขาดสะบั้นลง”

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

การ์ิม อับดุลเลาะห์. ม.ป.ป. คู่มือมุสลิมเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : ศ. วงศ์เสงี่ยม.
เขตการศึกษา 2, สำนักงาน. 2533. ปรัชญาอิสลาม เล่ม 3. กรุงเทพฯ : กุรุสภา.
มุณีร์ มุฮำหมัด และนาอีม บุญมาเลิศ. 2530. อิสลามกับแนวคิดบิดเบือน. กรุงเทพฯ :
วิคตอรีี เพาเวอร์พอยท์ จำกัด.

สมาคมครูสัมพันธ์. ม.ป.ป. เตาฮีด – ฟิกฮ์. ม.ป.ท. : ม.ป.พ.

สมาน มาลีพันธ์. ม.ป.ป. อิหม่ามทั้งสี่. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศ. วงศ์เสงี่ยม.

อับดุลเลาะห์ หนุ่มสุข. ม.ป.ป. “การศรัทธาต่ออัลลอฮ์ตามแนวของสลัฟ”. ปัตตานี :

วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

อิมรอน มะลูลิม. 2531. “ปรัชญาอิสลามกับการตีความในอัลกุรอานของสำนักคิดต่าง ๆ”
วารสารกอรี 31, (10 – 11 ธันวาคม 2531), 49 –65.

อับดุลสุโก ดินอะ. 2544. ทศนคติอุลามาอูในจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อแนวคิดสะลัฟและ
คอลลัฟ.วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต.สาขาอิสลามศึกษา.ปัตตานี : วิทยาลัยอิสลามศึกษา
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

เว็บไซต์

อับดุลสุโก ดินอะ. 2556. สรุปการอบรมสัมมนาทางสายกลาง แนวทางการวินิจฉัยปัญหา และการเสวนา
ศาสนา. <http://www.isc-gspa.org/article/file/20141151012491.pdf>

ภาษาอาหรับ

หนังสือ

Abd al – Rauf al-Marbawi, Muhammad Idris. 1930. Qamus al-Marbawi. Cairo : Mustafa
al - Babi al - Halabi wa Awladih.

Abd al-Wahab, Muhammad. n.d. Fatwa. sl : sn, quoted in Ulaiwi, Ibn Khlafah. n.d.

“Hadith Aqidat al-Salaf Wa al-Khalf”, Damascus : Zaid Bin Thabit.

Abd al – Halim Hamid, Muhamamd. 1988. Tarikh al – Da’wah Ibn Taimiah wa Hasan
al – Banna. Cairo : Dar al – Tawzia wa al – Nashr al – Islamiah.

Ajil, Luis. et al. 1994. al – Munjid. 34 ed. Berut : Dar al – Mashriq.

Ali al-Qari, al – Malla. 1984. Sharh al – Fiqh al-Akbar. Berut : Dar al-Kutub al – Ilmiah.

Ali Jad al – Haq, Jad al – Haq. 1994. Bayan Li al – Nas. Cairo : Wazarat al – Awqaf.

Anis, Ibrahim, et al. n.d. al-Majmua al – Wasit. s.l. : s.n.

al – Asfahani, Husain, 1992. Mufradat al- Fad al – Quraan. Damascus : Dar al – Ilm.

al – Ashari, Abu al – Hasan. al – Ibanah. Cairo : Dar al – Ansar.

al - Ashari, Abu al Hasan. 1991. al -Ibanah. Berut: Dar al – Qadari.

al – Ashari, Abu al Hasan. 1992. al – Ibanah. Madinah : al – Jamiah al – Islamiah.

al – Ashari, Abu al Hasan. 1988. Risalah ila Ahl al – Thiqhar. Berut : Dar al – Quran.

al – Baihaki, Abu Bakr Ahmad. 1995. al – Asma wa al – Sifat. Berut :
Dar al – Kutub al- Ilmiah.

al - Baihaki, Abu Bakr Ahmad, 1991. Marifat al – Sunan wa al – Athar.
Berut : Dar al – Kutub al – Ilmiah.

al – Bagawi, Abu Muhammad Masud. 1993 Maalim al – Tanzil, Berut ; Dar al –
Tibiah.

al – Banna, Hasan. 1992. Majmua al- Rasail. Cairo : al – Iman.

al – Bukhari, Muhammad Ismail. n.d. al – Sahih Bukhari. Berut :

al – Ihyaa al – Turath al – Arabi.

al - Fakhr al – Razi, Abu Abd al – Lah Muhammad. n.d. al – Tafsir al – Kabir. Riyad :
al – Maarif.

Ibn Faris, Ahmad. 1991 Mujam Maqayis al – Luqah. Berut : Dar al – Jail.

al – Ghazali, Muhammad Abu Hamid. 1992. Ihyaa’ ‘Ulum al – Din. Berut : Dar al – Jail.

al – Ghazali, Muhammad Abu Hamid. n.d. al – Iqtisad Fi al – Iatiqad. Cairo : al – Jund.

Ibn Hajar al – Asqalani, Ahmad Ali. 1988. Fath al – Bari. 2 d ed. Cairo : Daral – Rayan li
al - Turath.

Ibn Hambal, Ahmad. n.d. al-Rad Ala al-Jahmiah. s.l. : s.n., quoted in Abd al – Rahman
al – Khamis, Muhammad. 1992. “Iitiqad al – Aimah al – Arbaah”, Riyad :
Dar al – Asimah.

Abu Hanifah, al – Numan. n.d. al – Wasiah. s.l.: s.n., quoted in Ulaiwi, Ibn Khalifah. n.d.

“Hadith Aqidat al – salaf Wa al – Khalf”, Damascus : Zaid Bin Thabit.

al – Harari, Abd al – Lah. 1996. al – Maqalat al – Sunniah. Berut : Dar al – Mashariaa.

Ibn Abi al – Izzi. 1988. Sarh al – Aqudah al – tahawiah. Berut : al – Alami.

Jabir al – Jazairi, Abu Bakr. n.d. Aqidat al – Mu’min. Cairo : al – kulliah al –Azhariah.

Jad Hijazi, Iwad al – Lah. 1992. Dirasat Fi al-Aqidah al-Islamiah. Cairo : Dar al – Tabaiah
fi
al – Aqidah al – Muhammadiyah.

Ibn Jamaah, Muhammad Ibrahim. 1990. Idah al – Dalil. Cairo : Dar al – Salam.

Ibn Kathir, Imad al-Din. 1988. Tafsir Ibn Kathir. Berut : Dar al – Maririfah.

Khalifah al – Tamimi, Muhammad. 1996. Mutaqad Ahl al – Sunnah wa al – Jamaah fi
Tawhid al – Asma wa al – Sifat. Knwait : Dar Ilaf al – Duwaliuh Linash wa
al – Tawzii.

Khalifah al – Tamimi, Muhammad. n.d. Muataqad Ahl al-Sunnah Wa al – Jamaah. s.l. : s.n.

Ibn Majah, Muhammad Yazid. n.d. Sunan Ibn Majah. Damascus : Dar al - Fikr

Ibn Manzur, Jamal al – Din. n.d. Lisan al – Arab. Cairo : al – maarif.

Muhammad Ajluni, Ismail. 1988. Kashf al – Khafaa. Berut : al – Risalah.

Muhammad Khitab al – Subki, Mahmud. 1979. Ithaf al – Kainat. Cairo : al – Nawawi.

Muhram al – Huwaini, Hasan. 1992. Dirasat fi al – Mantik al – Qadim. Cairo :
al – Fajr al – Jadid.

Muslim, Abi al – Husain. 1995. Sahih Muslim. Berut : Dar Ibn Hazmi
al – Nawawi, Abu Zakariya. 1995. Sharh Sahih Muslim. Berut : Dar al – Kutub al – Ilmiah.

Ibn Qudamah, Abd al – Lah. N.d. Raudat al – Nazir Wa Janat al – Manazir.
Madinah : al – Ulum wa al – Hakam.

al – Qurlubi, Muhammad Ahmad. 1993. Tafsir al – Quraan Berut : Dar al – kutub al –
Ilmiah

al – Sanadi, Abi Hasan. 1997. Sharh Sunan Ibn Majah. 2 d ed. Berut : Dar al – Kutub
al – Ilmiah.

a l – Sanadi, Abi Hasan. 1997. Sharh Sahih Ibn Majah. 2 d ed. Berut :

Dar al- Kutub al- Ilmiah

al – Saqaf, Hasan. 1992. Tahkik Dafa Sshubah al – Tashbih. Amman :

al – Iman al – Nawawi.1

al – Shafie, Muhammad. n.d. al – Risalah. Berut : Dar al – Kutub al – Ilmiah.

al – Tabri, Muhammad. 1987. Jamia al – Bayan. Cairo : Dar al – Hadith.

Ibn Taimiah, Taqy al – Din Ahmad. n.d. Naqd al - Taasis. s.l. : s.n., quoted in

Salih, Sulaiman. 1992. “Mawqif al - Mutakallimin”,

Riyad : Dar al – Asimah.

Ibn Taimiah, Taqy al – Din Ahmad. n.d. al – Rad ala al - Jahmiah. s.l. : s.n., quoted in

Abd al – Rahman al – Khamis, Muhammad. 1992. “Iitiqad al – Aimat al – Arbaah”,

Riyad : Dar al – Asimah.

Ibn Taimiah, Taqy al – Din Ahmad. 1997. Majmuat al – Fatawa. Riyad : al – Abikan.

Ibn Taimiah, Taqy al – Din Ahmad. n.d. Dar Taa aarud al – Aql wa al - Nagl

Riyad : al – Abikan

Tatai, Muhammad. 1994. Idan al – Maani al – Khafiah fi al – Arbain al – Nawawiah.

Mansurah : Dar al – Wafaa.

Ulaiwi, Ibn Khalifah. n.d. Hadhith Aqidat al – Salaf wa al – Khaf. Damascus : Zaid Bin

Thabit.

Uthman al – Qadi, Ahmad abd al – Rahman. 1996. Mazhab Ahl al – Tafwid Fi Nusus

al – Sifat. Riyad : Dar al – Asimah.

Abu Yaala, Muhammad. n.d. Tabaqat al – Hanabilah. Berut : Dar al – Marifah.

al – Zarkashi, Badr al – Din. 1994. al-Bah al-Muhit. Riyad : al-Kutubi.

al –Zuhaili, Wahbah. 1991. al – Tafsir al – Munir. Damascus : Dar al-Fikr.

Abu Zuhrah, Muhammad. n.d. Tarikh al – Madhahib al – Islamiah. Cairo :

Dar al-Fikr al - Arabi.

﴿﴾

Ibrahim, Khulud. 2014. Bahth an al-Wasatiah fi al- Islam . [http://investigate-](http://investigate-islam.com/al5las/showthread.php?t=4186)

islam.com/al5las/showthread.php?t=4186

ภาษามลายู

หนังสือ

Ahmad Muhammad Zain Mustafa Muhammad al – Fatani . n. d. Faridat al – Faraid.

Pinang : al – Maarif.

Dawud Abd al – Lah al – Fatani. n. d. al –Dur al –Thamin. Bangkok : Muhammad

al – Nahdi wa Awladih .

Dawud Abd al – Lah al – Fatani. 1912. Ward al – Zawahir li Hal al – Faz Aqd al –

Jawahir.Makkah : al Miriyah.

Muhammad al – Samadi, Haj Harun. n.d. Sanjata Shariah. Pinang : Zi Union.

ภาคผนวก
ภาพประกอบ

ผู้เขียนและคณะจำนวน 13 ท่าน เข้าร่วมฝึกอบรม เรื่อง "ทางสายกลาง แนวทางการวินิจฉัยปัญหา และการเสวนาศาสนา" ระหว่างวันที่ 4-11 พฤษภาคม 2556 ณ ศูนย์ชัยคัลอ์อ์อูวีย์ เพื่อแนวคิดสายกลางประจำคณะอิสลามศึกษา ของมหาวิทยาลัยหะมัดบีนค่อลีฟะฮ์ กรุง โดฮาร์ ประเทศกาตาร์